

राष्ट्रिय सिमसार नीति

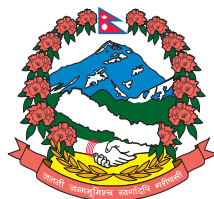
२०६९

नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय

राष्ट्रिय सिमसार नीति

२०६९

नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय

नेपाल सरकारबाट स्वीकृत मिति २०६९/८/२९

प्रकाशक : नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल

स्वीकृत मिति : २०६९/८/२९

निर्णय स्तर : नेपाल सरकार (मन्त्री परिषद्)

प्रकाशित प्रति : १,०००

पत्र संख्या:-
चलानी नं.:-
प्राप्त पत्र संख्या र मिति:-

नेपाल सरकार

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय

पञ्चोत्तरमा पत्र संख्या र मिति उल्लेख हुन

अपेक्षित छ ।

{ सचिव : ४२११५६७
वातावरण : ४२११८९२
प्रशासन : ४२११९२८
योजना : ४२११९३६
अनुमन : ४२११७४२
वैदेशिक : ४२११८६२
फ्याबस : ४२११८६८

EX: पो.ब.नं. ३९८७
सिंहदरबार, काठमाडौं

केही शब्द

पृथ्वीमा सन्तुलित वातावरण र जैविक विविधताको सुरक्षाका लागि सिमसार क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापन अपरिहार्य भएको छ । विश्वको करिब ९ प्रतिशत भू-भाग र नेपालको भण्डै पाँच प्रतिशत भू-भाग सिमसार क्षेत्रले ओगटेको छ । सिमसार क्षेत्रहरू मनोरम एवं अत्यधिक उर्वरशिल स्थल मानिन्छन् । यी क्षेत्रहरूले निःशुल्क रुपमा मानव जीवनका लागि वातावरणीय सेवा तथा वस्तुहरू उपलब्ध गराउँदछन् । तर यस्ता महत्वपूर्ण र जीवनदायी क्षेत्रहरूको हैसियत दिनानुदिन बिग्रदै गइरहेको छ ।

सिमसार क्षेत्रको एकोहोरो दोहोर्न, प्रदूषण र मिचाहा प्रजातिहरूको विस्तार तथा अव्यवस्थित मानवीय क्रियाकलाप लगायतका कारणले नेपालका ताल तलैया, कण्ड, पोखरी आदि लोप हुँदै गएका छन् र हैसियत पनि बिग्रदै गएको छ । सिमसार प्रत्यक्ष रुपमा वन र वातावरणसँग जोडिएको विषय भएतापनि कृषि, उद्योग, सिंचाइ, ऊर्जा, स्थानीय विकास लगायतका निकायहरूसँग पनि जोडिएकाले त्यस्ता निकाय र स्थानीय समुदायहरूबीच सहकार्य, साभेदारी र समन्वय हुन अनिवार्य छ । सिमसारको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापनको सवाल सरोकारवाला सबै निकायहरूको साभेदारी एजेण्डा बन्नु आजको टड्कारो आवश्यकता हो । सन् १९८७ डिसेम्बर १७ देखि कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्षलाई रामसार सूचीमा आबद्ध गराई रामसार महासन्धीको पक्षराष्ट्र बनेको नेपालमा हालसम्म नेपालका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने गरी नौ वटा सिमसार क्षेत्रहरू रामसार सूचीमा सूचीकृत भइसकेका छन् ।

जलवायु परिवर्तन तथा मानवीय क्रियाकलापहरूबाट वातावरणमा पर्न गएका असरहरूबाट सृजित चुनौतीहरूको सामना गर्न सिमसार नीति, २०५९ लाई समयानुकूल परिमार्जन गरी यो राष्ट्रिय सिमसार नीति, २०६९ स्वीकृत गरी लागू गरिएको छ ।

प्रस्तुत नीति लागू भएपछि खास गरी सिमसार क्षेत्रहरूको पहिचान, स्वामित्व, नीतिगत तथा कानुनी सामञ्जस्यता, सरोकारवालाहरू बीचको समन्वय, सहकार्य तथा साभेदारी जस्ता कार्यहरू प्रभावकारी रुपमा अगाडि बढाउन सहयोग मिल्ने छ । सिमसारको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन कार्य सरकारको एकल प्रयासले मात्र सम्भव नभएकाले विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूबीचको समन्वय, सहकार्य र सहयोग तथा रचनात्मक भूमिकाको अपेक्षा गर्दछु ।

अन्त्यमा, यो नीति तयार पार्नमा आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने सिमसार संरक्षण तथा सदुपयोग आयोजनालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

धन्यवाद ।

मिति: २०६९ साल पौष २५ गते ।

Dr. K. P. Paudyal

डा. कृष्णचन्द्र पौडेल

सचिव

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय

१. पृष्ठभूमि

सिमसार एक गतिशील, विविधतायुक्त र उर्वर पारिस्थिकीय प्रणाली हो। सिमसारलाई जैविक, सामाजिक, पर्यावरणीय र आर्थिक दृष्टिकोणले अति मूल्यवान प्राकृतिक प्रणालीको अंश मानिन्छ। सिमसारले दुर्लभ र विभिन्न प्रजातिका जीव जन्तु तथा वनस्पतिहरूलाई वासस्थान प्रदान गरेको हुन्छ। सिमसारले पानीको स्रोत संरक्षण गर्नुका साथै यसको बहाव र गुणस्तर कायम गर्छ। सिमसार क्षेत्रले सिंचाई, मत्स्यपालन, पर्या-पर्यटन, कृषि उत्पादकत्व अभिवृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउने लगायत जैविक विविधताको दिगो व्यवस्थापन मार्फत राष्ट्रिय तथा स्थानीय अर्थतन्त्रमा समेत महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको हुन्छ। सिमसारले जलवायु परिवर्तन तथा भू-विनाशको असरलाई न्यूनीकरण गर्दै पर्यावरणीय सुरक्षा कवचको रुपमा पनि कार्य गर्दछ। मुलुकको करिब सात लाख पचास हजार हेक्टर (करिब पाँच प्रतिशत) भू-भाग सिमसार क्षेत्रले ओगटेको छ र यस्तो क्षेत्रको समूचित संरक्षण, व्यवस्थापन र दिगो उपयोग गर्न अत्यावश्यक भएको छ। हालसम्म नेपालका नौवटा सिमसार क्षेत्रहरू अन्तर्राष्ट्रिय महत्वको रामसार सूचीमा सूचीकृत भएका छन् र यो क्रम जारी छ।

२. नयाँ नीतिको आवश्यकता

सिमसारको संरक्षण तथा सदुपयोगका लागि २०५९ सालमा राष्ट्रिय सिमसार नीति स्वीकृत भई केही क्षेत्रगत नीतिहरू निर्माण गरिएको भएतापनि ती नीतिहरूमा सिमसार क्षेत्रसंग सम्बन्धित समस्या तथा सवालहरूलाई एकाकार गरी समन्वयात्मक ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न नसकिएकाले नयाँ नीतिको आवश्यकता महसूस भयो। सिमसार क्षेत्रको ज्हास तथा लोप, प्रजाति विविधता तथा प्रचुरतामा ज्हास, सिमसारबाट प्राप्त हुने वस्तु तथा सेवाको अत्यधिक दोहन, स्वामित्वको अन्योल, नीतिगत तथा कानूनी

असमञ्जस्यता, सरोकारवालाहरू बीच समन्वयको अभाव जस्ता सिमसार क्षेत्रको संरक्षण तथा सदुपयोगमा देखिएका प्रमुख चुनौतीहरूलाई समाधान गर्दै सरोकारवालाहरू बीच सहकार्य र समन्वय कायम गरी सिमसार क्षेत्रको संरक्षण तथा दिगो सदुपयोगलाई प्रभावकारी बनाउन राष्ट्रिय सिमसार नीतिको आवश्यकता पर्न गएको हो ।

राष्ट्रिय सिमसार नीति, २०६९ ले सिमसार संरक्षण तथा सिमसारजन्य स्रोतको बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोगका लागि टेवा पुऱ्याउने ध्येयले नेपालमा रहेका स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय महत्वका सिमसार क्षेत्रको संरक्षणका लागि रामसार महासन्धि, सन् १९७१; जैविक विविधता महासन्धि, सन् १९९२; जलवायु परिवर्तन महासन्धि, सन् १९९२ लगायतका सम्बद्ध अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि तथा सम्झौता मार्फत नेपालले व्यक्त गरेका प्रतिबद्धता पुरा गर्दै सम्बन्धित अन्य विषयगत नीतिहरूको कार्यान्वयनमा पनि थप योगदान पुऱ्याउनेछ । यस नीतिको कार्यान्वयनबाट वन ऐन, २०४९ तथा वन नियमावली, २०५१, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्य जन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ तथा वन्य जन्तु संरक्षण नियमावली, २०३० लगायत कानूनहरूको पालना र नेपाल जैविक विविधता रणनीति सन् २००२ ले परिलक्षित गरेका उद्देश्य प्राप्तीका लागि ठोस योगदान पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ ।

३. दूरदृष्टि, लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू

३.१ दूरदृष्टि

दिगो विकास र वातावरणीय सन्तुलनका लागि स्वस्थ सिमसार ।

३.२ लक्ष्य

सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापन गरी सिमसारजन्य स्रोतको दिगो तथा बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोग गर्ने ।

३.३ उद्देश्य

- ३.३.१ सिमसार क्षेत्रको संरक्षण, पुनर्स्थापना र प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी जैविक विविधता र वातावरण संरक्षण गर्ने,
- ३.३.२ सिमसारजन्य स्रोतहरूको दिगो तथा बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोग गरी त्यस्ता स्रोतमा आश्रित समुदायको समृद्धिमा टेवा पुऱ्याउने,
- ३.३.३ सिमसार क्षेत्र व्यवस्थापनमा सुशासन कायम गर्दै सरोकारवालाहरूको ज्ञान र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

४. नीति

- ४.१ स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय महत्वका सिमसार क्षेत्रहरूको पहिचान गर्दै पर्यावरणीय, सामाजिक र आर्थिक महत्वका आधारमा प्राथमिकीकरण गरी त्यस्ता क्षेत्रहरूको संरक्षण, पुनर्स्थापना तथा व्यवस्थापन गरिनेछ ।
- ४.२ सिमसार क्षेत्रको प्रकृति अनुसार एकल सिमसार वा जलाधारस्तरमा रहेका सिमसारहरूको एकीकृत संरक्षण तथा व्यवस्थापन गरिने छ ।
- ४.३ विकास निर्माणका योजना तर्जुमा गर्दा सिमसार क्षेत्रमा पर्न सक्ने प्रभावहरूको आकलन गरी त्यस्ता प्रभावलाई सम्बोधन गर्ने प्रभावकारी उपायहरूको अवलम्बन गरिनेछ ।
- ४.४ विकास आयोजना सञ्चालन गर्दा विद्यमान सिमसार क्षेत्रहरूको गुणस्तरमा न्हास तथा क्षेत्रफलमा कमी नआउने गरी मात्र सञ्चालन गरिनेछ ।
- ४.५ सिमसार क्षेत्रको वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पर्न नदिन सावधानीका थप उपायहरू अवलम्बन गर्न सकिनेछ ।

- ४.६ सिमसार क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न सिमसारजन्य स्रोतको उपयोग गर्दा वातावरणीय सेवा शुल्क लगाउने व्यवस्था मिलाइने छ ।
- ४.७ सिमसार क्षेत्रमा आश्रित स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान र सीपको पहिचान गरी सम्मान र दिगो उपयोग गरिनेछ ।
- ४.८ सिमसारजन्य स्रोतको दिगो उपयोगबाट प्राप्त हुने लाभको समन्यायिक बाँडफाँडको व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- ४.९ सिमसार क्षेत्रको व्यवस्थापन र उपयोगलाई सहभागितामूलक, पारदर्शी र जवाफदेहितायुक्त बनाउँदै सुशासनको प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
- ४.१० सिमसार क्षेत्रको प्रवर्द्धनका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत, साधन र संस्थागत संरचनाको व्यवस्था गर्दै सम्बद्ध सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।

५. कार्यनीति

- ५.१ सिमसार क्षेत्रको संरक्षण, पुनर्स्थापना र प्रभावकारी व्यवस्थापन
- ५.१.१ देश भित्र रहेका समस्त सिमसार क्षेत्रको विस्तृत सर्वेक्षण तथा पहिचान गरी एकीकृत लगत तयार गरिनेछ ।
- ५.१.२ स्वामित्वको आधारमा सिमसारलाई देहाय अनुसार वर्गीकरण गरी व्यवस्थापनका लागि सम्बन्धित निकायलाई जिम्मेवार बनाइनेछ :-
- (क) संरक्षित क्षेत्रमा अवस्थित सिमसार,
- (ख) वन क्षेत्रमा अवस्थित सिमसार,

- (ग) वन क्षेत्र बाहिर सरकारी निकाय, स्थानीय निकाय वा स्वायत्त संस्थाको स्वामित्व वा भोगमा रहेको सिमसार,
- (घ) निजी जग्गामा अवस्थित सिमसार ।
- ५.१.३ जोखिमका आधारमा सिमसार क्षेत्रको संरक्षण, पुनरुत्थान र पुनर्स्थापना गर्दा देहाय बमोजिम प्राथमिकीकरण गरी व्यवस्थापन गरिनेछ:-
- (क) अत्यन्त जोखिम अवस्थामा पुगेका सिमसार,
- (ख) लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका सिमसार,
- (ग) लोप भएका सिमसार ।
- ५.१.४ व्यवस्थापनका आधारमा देहायका क्षेत्रमा अवस्थित सिमसार क्षेत्रको व्यवस्थापन सम्बन्धित निकायहरूको सहभागिता र समन्वयमा गरिनेछ । आवश्यकता र औचित्यको आधारमा यस्ता निकायहरू नेपाल सरकारले तोक्न सक्नेछ ।
- (क) सरकारद्वारा व्यवस्थित वन क्षेत्र भित्रका सिमसार क्षेत्र,
- (ख) संरक्षित क्षेत्र भित्रका सिमसार क्षेत्र,
- (ग) समुदायद्वारा व्यवस्थित वन क्षेत्र भित्रका सिमसार क्षेत्र,
- (घ) कबुलियती वन क्षेत्र भित्रका सिमसार क्षेत्र,
- (ङ) धार्मिक वन क्षेत्र भित्रका सिमसार क्षेत्र,
- (च) स्थानीय निकायद्वारा व्यवस्थित सिमसार क्षेत्र,
- (छ) कृषि क्षेत्रका सिमसार क्षेत्र,
- (ज) अन्य क्षेत्रमा अवस्थित सिमसार क्षेत्र ।

५.१.५ सिमसारको महत्व, उपलब्ध हुने वस्तु र सेवा तथा उपयोगिताका आधारमा देहाय बमोजिम स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय महत्वका सिमसार भनी वर्गीकरण तथा अध्यावधिक गरिनेछः

(क) स्थानीयः प्रयोगमा आइसकेका वा आउने क्रममा रहेका स्थानीय निकाय वा निजी स्तरमा संरक्षण तथा व्यवस्थापनमा रहेका ससाना सिमसार क्षेत्रहरू,

(ख) राष्ट्रियः राष्ट्रिय महत्वका र विभिन्न उद्देश्यका लागि प्रयोगमा आइरहेका जलाशय, सिंचाई प्रणाली, वा पर्या-पर्यटनका दृष्टिले महत्वपूर्ण सिमसार तथा रामसार सूचीमा सूचीकृत हुने सम्भावना रहेका सिमसार क्षेत्रहरू,

(ग) अन्तर्राष्ट्रियः रामसार सूचीमा सूचीकृत भइसकेका सिमसार क्षेत्रहरू ।

५.१.६ सिमसार क्षेत्र भित्र पाईने जैविक विविधताको विस्तृत अध्ययन गरी एकीकृत लगत तयार गरिनेछ ।

५.१.७ सिमसार क्षेत्रको संरक्षण, सम्बर्द्धन, व्यवस्थापन र बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोगका सम्बन्धमा सम-सामयिक वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान कार्यलाई प्रोत्साहन गरिने छ र सोबाट प्राप्त नतिजा वा सुभावहरूको कार्यान्वयनमा जोड दिइनेछ ।

५.१.८ सहभागितामूलक पद्धती अपनाई एकल सिमसार वा समग्र जलाधारस्तरमा सिमसार स्रोतको संरक्षण गरी बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोगको माध्यमबाट प्रभावकारी व्यवस्थापन गरिनेछ ।

- ५.१.९ सिमसार क्षेत्रको प्रभावकारी संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्न उपयुक्त प्रविधि एवम् प्रणालीको नमूना परीक्षण (Piloting) गरी प्राप्त नतिजालाई सम्भावित अन्य सिमसार क्षेत्रहरूमा विस्तार गर्दै लगिनेछ ।
- ५.१.१० सिमसार क्षेत्रमा रहेका वा आगन्तुक जीवजन्तु र वनस्पतिको प्रजातिको संरक्षण गर्न सम्बद्ध निकायहरू बीच आवश्यक सूचना आदान-प्रदान, समन्वय र साभेदारीका उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ ।
- ५.१.११ द्विपक्षीय, क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग तथा समन्वय कायम गरी अन्तर्राष्ट्रिय सीमा वारपार रहेका सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्दै लगिनेछ ।
- ५.१.१२ रैथाने जीवजन्तु तथा वनस्पतिहरूका प्रजातिलाई विस्थापित वा विनाश गर्ने वा एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा छिटो बिस्तार हुने बाह्य मिचाहा प्रजाति र अन्य हानिकारक जीवाणुहरूको प्रभावकारी नियन्त्रण गरिनेछ ।
- ५.१.१३ विकास निर्माणको क्रममा कुनै सिमसार क्षेत्रको कमी वा न्हास हुन गएमा सम्भव भएसम्म सोही किसिमको जैविक विविधता र पर्यावरणीय सेवा प्राप्त गर्न सकिने गरी वैकल्पिक सिमसार क्षेत्रको विकास वा विद्यमान सिमसार क्षेत्रको क्षेत्र विस्तार गरिनेछ ।
- ५.१.१४ सिमसार क्षेत्रको कार्य तथा सेवालाई अक्षुण्ण राख्न सिमसार क्षेत्रमा निर्माण हुने सडक, भूमिगत वा सतह सिंचाई, जलविद्युत जस्ता भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्दा वातावरण मैत्री प्रविधिको प्रयोग गरिनेछ ।

५.१.१५ सिमसार क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तनको कारणले पर्ने असर सम्बन्धी सवाल तथा समस्याहरूलाई पहिचान गरी असर न्यूनीकरणका लागि उपयुक्त अनुकुलन विधिको अवलम्बन गरिनेछ ।

५.१.१६ सिमसार क्षेत्रको संरक्षण गर्न आवश्यकता अनुसार जलाधार स्तरीय व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्दै लगिनेछ ।

५.१.१७ सिमसार क्षेत्र संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न प्रचलित नियमानुसार आन्तरिक तथा वैदेशिक स्रोतको परिचालन गर्न सकिनेछ ।

५.१.१८ निजी तथा कृषि क्षेत्रको स्वामित्वका सिमसार क्षेत्रको संरक्षण तथा दिगो व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त व्यवस्थापन प्रणाली अपनाई संरक्षण र सदुपयोग गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ । यस्ता क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि आवश्यक प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

५.१.१९ सिमसार क्षेत्रको संरक्षण, व्यवस्थापन र अनुगमन गर्न सरकारी, गैरसरकारी तथा अन्य संघसंस्थाहरूसँग पनि सहकार्य हुने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

५.२ सिमसार क्षेत्रको बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोग

५.२.१ सिमसार क्षेत्रको एकल वा जलाधार स्तरमा भू-उपयोग योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गरी उत्पादकत्व अभिवृद्धि गरिनेछ ।

५.२.२ सिमसार क्षेत्रमा पाईने जीवजन्तु तथा वनस्पतिहरूको प्रचुरता र विविधता कायम राख्दै संरक्षण र दिगो उपयोग गरिनेछ ।

- ५.२.३ सिमसार क्षेत्रको अक्षुण्णता कायम राख्नका लागि सिमसार क्षेत्रमा फोहोर विर्सजन गर्ने, कुनै प्रकारले प्रदूषण फैलाउने वा भूमिगत जलको अत्यधिक दोहन गर्ने जस्ता कार्यलाई निरुत्साहित गरिनेछ ।
- ५.२.४ सिमसार क्षेत्रमा पर्ने मानवीय तथा पशुजन्य चापलाई न्यूनीकरण गरिनेछ ।
- ५.२.५ विद्यमान सिमसार क्षेत्रको स्वरूपमा परिवर्तन नहुने गरी भूमिको उपयोग गर्ने कार्यलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- ५.२.६ सिमसार स्रोतको परिचालन गरी अन्य क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा सिमसार क्षेत्रको पर्यावरणीय र आर्थिक महत्वलाई प्रतिकूल असर नपार्ने गरी सञ्चालन गरिनेछ ।
- ५.२.७ सिमसारजन्य स्रोतको बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोग, सिमसार क्षेत्रबाट प्राप्त हुने सेवा र उत्पादन उपभोगको लागि वातावरण मैत्री प्रविधिहरू प्रबर्द्धन तथा अवलम्बन गरिनेछ ।
- ५.२.८ सिमसार क्षेत्रलाई उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पार्ने प्रकृतिका विकास निर्माणका कार्यक्रमहरूको तर्जुमाको क्रममा नै प्रचलित कानून बमोजिम प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण वा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नु पर्नेछ ।
- ५.२.९ सिमसार स्रोतको संरक्षण तथा दिगो उपयोगका लागि “सिमसार कोष” को स्थापना गरी संस्थागत गरिनेछ । यस्तो कोषको स्थापना र सञ्चालनको व्यवस्था प्रचलित कानून बमोजिम वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले मिलाउनेछ । सिमसार कोषमा देहाय अनुसारको स्रोतबाट रकम जम्मा गर्न सकिनेछ:-

- (क) नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने रकम,
- (ख) स्थानीय निकायबाट प्राप्त हुने रकम,
- (ग) सम्बन्धित निकायको स्वीकृतिमा दातृ निकायबाट प्राप्त हुने सहायता रकम,
- (घ) वातावरणीय सेवा र वस्तु वापत प्राप्त हुने शुल्क,
- (ङ) निजी क्षेत्रबाट प्राप्त हुने रकम,
- (च) अन्य स्रोतबाट प्राप्त हुने रकम ।

- ५.२.१० सिमसार क्षेत्रमा आश्रित समुदायहरूको परम्परागत ज्ञान, सीप र अनुभवको पहिचान तथा कदर गर्दै यस्ता ज्ञान र सीपहरूको प्रवर्द्धन तथा उपयोग गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- ५.२.११ सिमसार क्षेत्रमा आश्रित समुदायलाई सो क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापनमा सहभागी गराई सिमसार स्रोतमा आधारित उद्यम तथा व्यवसाय मार्फत जीविकोपार्जनमा सुधार ल्याइनेछ ।
- ५.२.१२ सिमसारबाट प्राप्त हुने प्राकृतिक स्रोतहरूको सुरक्षित र दिगो रूपमा सङ्कलन गरिने मात्रा, अवस्था र तह यकिन गर्न मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- ५.२.१३ सिमसार क्षेत्रबाट प्राप्त हुने लाभलाई सो क्षेत्रमा आश्रित समुदाय बीच समन्यायिक रूपमा बाँडफाँड गर्न आवश्यक कार्यविधि तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।
- ५.२.१४ सिमसार क्षेत्रको वरिपरि सञ्चालन भइरहेका विकास निर्माणका कार्यक्रमहरूको नियमित अनुगमन गरी सिमसारको अक्षुण्णता सुनिश्चित गरिनेछ ।

५.२.१५ सिमसार क्षेत्रका जीवजन्तु तथा वनस्पतिको प्रचुरता र विविधता कायम राख्न सिमसार स्रोतको संरक्षण र दिगो उपयोगका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

५.२.१६ सिमसारको जलस्तर कायम गर्दै वासस्थान सुधार, बाह्य मिचाहा प्रजातिको नियन्त्रण, सिमसार स्रोतको बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोग आदिका माध्यमबाट सिमसार क्षेत्रको उत्पादकत्व अभिवृद्धि गरिनेछ ।

५.३ सिमसार क्षेत्रको व्यवस्थापनमा सुशासन प्रवर्द्धन

५.३.१ सिमसार संरक्षण सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमको योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रक्रियामा स्थानीय, जिल्ला र केन्द्रीय स्तरका सरोकारवालाको सक्रिय सहभागिता जुटाइनेछ ।

५.३.२ सिमसार स्रोतहरूको एकीकृत व्यवस्थापन तथा बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोगमा सहजीकरण गर्न स्थानीय, जिल्ला तथा राष्ट्रिय स्तरमा बहुसरोकारवाला समितिहरू गठन गरी क्रियाशील तुल्याइनेछ ।

५.३.३ सिमसार स्रोतहरूको एकीकृत संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न आवश्यकतानुसार बहुसरोकारवाला समितिहरूको गठन गरी त्यस्ता समितिमा आवद्ध सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्दै लगिनेछ ।

५.३.४ सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यलाई पारदर्शी र प्रभावकारी तुल्याउन आवश्यक संस्थागत व्यवस्था मिलाइनेछ ।

- ५.३.५ राष्ट्रिय सिमसार सूचना व्यवस्थापन प्रणाली स्थापना गरिनेछ ।
- ५.३.६ सिमसार क्षेत्रको प्रभावकारी संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न विद्यमान प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण तथा व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थामा आवश्यकतानुसार संसोधन गरी एकीकृत कानून निर्माण गरिनेछ ।
- ५.३.७ रामसार महासन्धिले निर्दिष्ट गरे बमोजिम सिमसार संरक्षण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी शिक्षा, सूचना तथा संचार सामग्री तयार गरी आमजनताको सचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।
- ५.३.८ सिमसारको सीमा, व्यवस्थापन वा उपयोगका सम्बन्धमा उत्पन्न विवादको समाधान सम्बन्धित जिल्ला वन क्षेत्र समन्वय समितिले गर्नेछ ।
- ५.३.९ सिमसारको संरक्षण, महत्व र व्यवस्थापनको विषयलाई विभिन्न तहका औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षा प्रणालीमा समावेश गर्दै लगिनेछ ।
- ५.३.१० सिमसार क्षेत्र स्तरीय जल तथा भू-उपयोग योजना निर्माण तथा व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउन आवश्यक अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन गरिनेछ ।
- ५.३.११ सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्नका लागि मापदण्ड तयार गरी लागू गरिनेछ ।

६. कार्यान्वयन संयन्त्रको न्यवस्था

यस नीतिको कार्यान्वयन सरकारी, निजी तथा सार्वजनिक सम्बन्धित निकायहरूबाट हुनेछ र सोको समन्वय एवम् सहजीकरण वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले गर्नेछ। राष्ट्रियस्तरमा समन्वय, सहजीकरण र मार्ग निर्देशन गर्न देहाय बमोजिम राष्ट्रिय सिमसार समिति रहनेछ। जिल्ला स्तरमा विद्यमान जिल्ला वनक्षेत्र समन्वय समितिले सिमसार क्षेत्रको समेत संरक्षण तथा व्यवस्थापनको काम गर्नेछ। दुवै संयन्त्रको गठन तथा कार्यक्षेत्र देहाय बमोजिम हुनेछ:

६.१ केन्द्रीय स्तरमा:

राष्ट्रिय सिमसार समिति

क) सचिव, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	संयोजक
ख) सह-सचिव, कृषि विकास मन्त्रालय	सदस्य
ग) सह-सचिव, वातावरण तथा विज्ञान प्रविधि मन्त्रालय	सदस्य
घ) सह-सचिव, उर्जा मन्त्रालय	सदस्य
ङ) सह-सचिव, सिंचाई मन्त्रालय	सदस्य
च) सह-सचिव, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय	सदस्य
छ) सह-सचिव, उद्योग मन्त्रालय	सदस्य
ज) सह-सचिव, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय	सदस्य
झ) सह-सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग	
(कृषि तथा ग्रामिण विकास महाशाखा)	सदस्य

- ज) महानिर्देशक, वन विभाग सदस्य
- ट) महानिर्देशक, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग सदस्य
- ठ) प्रमुख, वातावरण महाशाखा, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय सदस्य-सचिव

६.२ राष्ट्रिय सिमसार समितिको काम, कर्तव्य तथा अधिकार

- (क) राष्ट्रिय सिमसार नीति, २०६९ को उद्देश्य प्राप्तिका लागि राष्ट्रिय स्तरमा समन्वय गर्ने/गराउने,
- (ख) सिमसारको संरक्षण, दिगो व्यवस्थापन र उपयोग गर्न एकीकृत कानून निर्माणको व्यवस्था गर्ने,
- (ग) सिमसारसंग सम्बन्धित योजना तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा एवम् कार्यान्वयनमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरू बीच सहकार्य र साभेदारी बढाउन प्रोत्साहन गर्ने,
- (घ) सिमसार सम्बन्धमा निर्माण हुने एकीकृत कानूनसँग मेल खाने गरी सम्बन्धित अन्य कानूनहरूमा परिमार्जन गर्न पहल गर्ने,
- (ङ) समितिले आफ्नो कार्य सम्पादन गर्न आवश्यकता अनुसार प्राविधिक सल्लाहकार उप-समिति गठन गर्ने,
- (च) समितिको कार्य सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने कार्यविधि तय गर्ने ।
- (छ) राष्ट्रिय सिमसार नीति, २०६९ को प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि आवश्यक मार्गनिर्देश गर्ने ।

६.३ जिल्ला स्तरमा

सिमसार क्षेत्रको संरक्षण, व्यवस्थापन र उपयोग गर्न जिल्ला स्तरमा रहेको जिल्ला वन क्षेत्र समन्वय समितिले नै यस नीतिको कार्यान्वयन संयन्त्रको रूपमा पनि कार्य गर्नेछ । संयन्त्रको गठन तथा कार्यक्षेत्र देहाय बमोजिम हुनेछ:-

६.४ जिल्ला वन क्षेत्र समन्वय समिति

(क)	जिल्ला विकास समितिको सभापति	संयोजक
(ख)	जिल्ला विकास समितिको सम्बन्धित विषयगत समितिको संयोजक एक जना	सहसंयोजक
(ग)	स्थानीय विकास अधिकारी	सदस्य
(घ)	जिल्ला विकास समितिले तोकेका जिल्ला स्थित राजनैतिक दलका प्रतिनिधि (बढीमा ७ जना)	सदस्य
(ङ)	महानगरपालिका/उपमहानगरपालिका/नगरपालिकाका प्रमुख वा प्रतिनिधि	सदस्य
(च)	गा.वि.स. महासंघको जिल्ला अध्यक्ष वा प्रतिनिधि	सदस्य
(छ)	वन पैदावारमा आधारित उद्यमीहरूमध्ये उद्योग वाणिज्य संघद्वारा मनोनित एक जना	सदस्य
(ज)	जिल्लास्थित सामुदायिक, साभेदारी वन व्यवस्थापन समूह, मध्यवर्ती सामुदायिक वन समूह, कबुलियती वन समूह, निजी वन र भू-संरक्षण समूहका सञ्जालहरू मध्ये बाट एकजना प्रतिनिधि	सदस्य
(झ)	वन, वातावरण, वन्यजन्तु, वनस्पति, भू-संरक्षण र जैविक विविधतासंग सम्बन्धित गैरसरकारी संस्थामध्यबाट गैरसरकारी संस्था महासंघले तोकी दिएका प्रतिनिधि बढीमा दुई जना	सदस्य

- (ज) आदिवासी, जनजाती, दलित तथा अन्य वर्ग विशेषको समूहबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी जिल्ला विकास समितिले तोकी दिएका बढीमा दुई जना । सदस्य
- (ट) प्रमुख जिल्ला अधिकारी वा निजले तोकेको अधिकृत प्रतिनिधि सदस्य
- (ठ) वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय अन्तर्गतका जिल्ला स्थित निकायका प्रमुखहरू सदस्य
- (ड) जिल्ला कृषि विकास अधिकृत वा निजले तोकेको प्रतिनिधि सदस्य
- (ढ) जिल्ला पशु सेवा अधिकृत वा निजले तोकेको प्रतिनिधि सदस्य
- (ण) महिला विकास अधिकृत वा निजले तोकेको प्रतिनिधि सदस्य
- (त) जिल्ला वन अधिकृत सदस्य-सचिव

६.५ जिल्ला वन क्षेत्र समन्वय समितिको काम, कर्तव्य तथा अधिकार

- क) सिमसार स्रोतको संरक्षण, व्यवस्थापन र उपयोगसँग सम्बद्ध सरोकारवालाहरू बीचको साभा संयन्त्रको रुपमा कार्य गर्ने ।
- ख) समग्र सिमसार व्यवस्थापनका लागि अन्तर निकायगत समन्वय तथा साभेदारी अभिवृद्धि गर्ने ।
- ग) कार्य सम्पादन गर्दा सहभागितामूलक पद्धति अपनाउने ।
- घ) सिमसार संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यमा उपलब्ध स्रोतको बाँडफाँड गर्ने,
- ङ) सिमसार स्रोतको संरक्षण तथा व्यवस्थापनका असल अभ्यासबाट हासिल गरेका सिकाइहरूलाई जिल्लाका नीति तथा योजनाका संरचनाहरूमा समाहित तथा मूलप्रवाहीकरण गर्ने,

- च) सिमसार संरक्षण तथा दिगो व्यवस्थापन गर्न व्यवस्थापन योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने,
- छ) सिमसार स्रोतको संरक्षण तथा व्यवस्थापनमा परम्परागत ज्ञान र सीपको संरक्षण, प्रवर्द्धन र उपयोग गर्ने,
- ज) समितिले आफ्नो कार्य सम्पादन गर्न आवश्यकता अनुसार उप-समिति गठन गर्न सक्नेछ ।
- झ) सिमसारका क्षेत्रको संरक्षण, व्यवस्थापन र सदुपयोग सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी अनुगमन गर्ने/गराउने ।

७. नीतिको मूल्यांकन

यस नीतिको कार्यान्वयनको प्रभावकारिता, उपयुक्तता र उपादेयताको वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयबाट आवधिक रूपमा मूल्याङ्कन गरी समसामयिक सुधारका लागि प्रस्ताव गर्नेछ ।

८. जोखिम

सर्वसाधारणको सबैको पहुँच, उपयोग र सुबिधाका रूपमा रहिआएका सिमसार क्षेत्रहरूको संरक्षण आफैँमा चुनौतीपूर्ण छ । बढ्दो जनसंख्याको चाप र जलवायु परिवर्तनका चुनौतीहरूले गर्दा नीतिको कार्यान्वयन सहज नहुन सक्छ । स्थानीय समुदायको सहभागिता अभिवृद्धि गरी सर्वसाधारणमा समेत अपनत्वको भावना विकास नभएसम्म संरक्षणले दिगोपन र प्रभावकारिता हासिल गर्न कठिन हुने हुँदा सिमसारको संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यलाई स्थानीय आवश्यकताको परिपूर्तिको एक सशक्त माध्यमको रूपमा पनि विकास गर्न आवश्यक छ ।

ट. अनुगमन तथा मूल्यांकन

प्रस्तुत नीतिको कार्यान्वयनबाट अपेक्षित प्रतिफल तथा उद्देश्य हासिल भए नभएको सम्बन्धमा अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्न नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले सम्बन्धित सबै निकायहरूसँग समन्वय गरी आवश्यक व्यवस्था मिलाउनेछ ।

१०. बाधा, अड्काउ फुकाउ

यस नीतिको कार्यान्वयनको सिलसिलामा कुनै बाधा अड्काउ परेमा वा समस्या उत्पन्न भएमा नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले त्यस्तो बाधा अड्काउ फुकाउन आवश्यक निर्णय गर्न सक्नेछ ।

